

512

22 14

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Бабаян Юлія Олександрівна

УДК 159: 922

РОЗВИТОК РЕФЛЕКСИВНОГО ОЦІНЮВАННЯ
ЯК ЧИННИКА МОТИВАЦІЇ ДОСЯГНЕННЯ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100310024

Київ - 2004

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, професор
ЛИСЯНСЬКА ТАЇСІЯ МИКОЛАЇВНА
Інститут дистанційного навчання
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова,
заступник директора

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
СЕМИЧЕНКО ВАЛЕНТИНА АНАТОЛІЇВНА
Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти
АПН України, проректор з наукової роботи.

кандидат психологічних наук, доцент
СПІВАК ЛЮБОВ МИКОЛАЇВНА
Кам'янець-Подільський державний університет,
доцент кафедри освітніх технологій.

Провідна установа: Інститут проблем виховання АПН України,
лабораторія морально-етичного виховання
м. Київ

Захист відбудеться 20 жовтня 2004 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м.Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м.Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 16 вересня 2004 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Долинська Л.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Час, в який ми живемо – епоха політичних, економічних, культурних перетворень. Ситуація сьогоденного розвитку суспільства і, зокрема, системи освіти, ставить перед дослідниками різних галузей науки завдання, розв'язання яких сприяло б соціально-економічному, політичному, духовному розвитку держави. Сучасне суспільство потребує людей з високим рівнем загального розвитку, які зможуть орієнтуватися в складних соціокультурних обставинах, робити вільний вибір, брати на себе відповідальність за власні освіти, виховання і розвиток. Це передбачає перебудову процесу навчання, кінцевою метою якого повинно стати максимальне розкриття індивідуальних можливостей та самоактуалізація особистості кожного.

Вдосконалення навчально-виховного процесу торкається, насамперед, такої глибокої психологічної структури як мотивація учіння школярів. Припущення ролі широкої соціальної мотивації, зокрема мотивації досягнення, істотно звукує можливості оптимізації навчального процесу і розвитку особистості учнів, обмежує можливості неперервної освіти.

Теоретичне та експериментальне дослідження проблеми мотивації досягнення проводилося вітчизняними й зарубіжними вченими у таких аспектах: розробка теоретико-методологічних підходів до вивчення рефлексивного оцінювання в мотивації досягнення (Дж.Аткінсон, Б.Вайнер, М.Ш. Магомед-Емінов, Дж. Рейнор, Х. Хекхаузен); вивчення взаємовпливу мотивації досягнення та учбової діяльності, зокрема таких її структурних компонентів, як рефлексія, самооцінка, постановка учбової задачі та вибір учбових дій (Р.С.Вайсман, С.С.Занюк, Ю.М.Орлов, Н.А.Побірченко, В.М.Тимошенко, В.І.Шкуркін, Л.П.Шумакова); пошук шляхів і умов формування мотивації досягнення в контексті змісту початкової освіти (Н.В.Афанасьєва, Н.А.Побірченко, Т.О.Сабліна, Х.Хекхаузен).

Водночас, маловивченими залишаються особливості актуалізації мотивації досягнення в молодшому шкільному віці, який характеризується появою учіння як провідної діяльності та розвитком таких важливих психічних новоутворень як рефлексія, довільність, самоконтроль та внутрішній план дій. Ключ до розв'язання проблеми підвищення мотивації досягнення в учнів початкових класів ми бачимо в ідеях дослідників, що доводять детермінуючий зв'язок самооцінки з мотивацією досягнення (Л.І.Божович, А.І.Ліпкіна, Х.Хекхаузен тощо).

Питання самооцінки, її ролі у самосвідомості особистості знайшли своє відображення у наукових працях М.Й.Боришевського, С.Л.Рубінштейна, О.Г.Спіркіна, І.І.Чеснокової, П.Р.Чамати та ін.; значний внесок у вивчення генезису самооцінки зробили Б.Г.Ананьєв, І.С.Кон; роль самооцінки у формуванні особистості досліджували І.Д.Бех, Л.І.Божович, Л.С.Славіна тощо.

Проблема становлення самооцінки зумовлює правомірність і необхідність розкриття феномену рефлексивного оцінювання, що виступає її процесуальною

стороною, механізмом функціонування. Питання розвитку рефлексивного оцінювання тісно пов'язане з поняттям рефлексії, яка розглядається як один з механізмів самосвідомості особистості (І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, О.В.Захарова, М.Ю.Кулоткін, А.Р.Петруліте, І.І.Чеснокова тощо); як механізм взаємодображення партнерів у процесі комунікації та кооперації (Г.М.Андрєєва, В.В.Рубцов, В.І.Слободчиков, А.А.Тюков); як необхідна умова формування теоретичного мислення (В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, А.З.Зак тощо). Різні аспекти рефлексії досліджувалися С.Д.Максименком, М.І.Найдьоновим, В.А.Семиченко, І.М.Семеновим, С.Ю.Степановим та іншими, проте проблема рефлексивних механізмів актуалізації мотивації досягнення залишається недостатньо розробленою, особливо стосовно молодшого шкільного віку, який характеризується розвитком рефлексії як психічного новоутворення.

Таким чином, соціальна та психолого-педагогічна значущість проблеми, необхідність подальшого розширення теоретичних і експериментальних досліджень обумовили вибір теми нашого дослідження: "Розвиток рефлексивного оцінювання як чинника мотивації досягнення молодших школярів". Тема входить до тематичного плану наукових досліджень кафедри психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова і затверджена Радою університету (протокол №5 від 27.12.2001 року) та Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології АПН України (протокол №2 від 26.02.2002 р.).

Об'єкт дослідження – рефлексивний механізм мотивації досягнення в учбовій діяльності молодших школярів.

Предмет дослідження – психологічні особливості рефлексивного оцінювання як чинника мотивації досягнення молодших школярів.

Мета дослідження: дослідити особливості, рівні мотивації досягнення, характер її зв'язку з рефлексивним оцінюванням учнів початкових класів; розробити, обґрунтувати й експериментально перевірити програму розвитку рефлексивного оцінювання на рівні перспективних можливостей та підвищення мотивації досягнення молодших школярів.

Гіпотеза дослідження. В основу нашого дослідження було покладено припущення про те, що формування мотивації досягнення залежить від самооцінки особистості і що цілеспрямований розвиток рефлексивного оцінювання як процесуальної сторони самооцінки буде сприяти підвищенню мотивації досягнення у молодших школярів. Розвиток рефлексивного оцінювання у навчальному процесі в учнів початкових класів відбудеться за умов:

– актуалізації здатності до рефлексивного оцінювання на рівні "зони найближчого розвитку", реалізуючи принципи поступовості, активності, діяльності;

– поступового розширення і ускладнення знань про особистісні якості людей та свої власні у єдності вад і чеснот, усвідомлення залежності від них результатів діяльності та поведінки;

– рефлексивного аналізу внаслідок самосприйняття, самоспостереження, усвідомлення і переосмислення власних якостей та їх зв'язку з результатами учіння;

– активізації усвідомлення учнями потреб у самоудосконаленні своїх знань, навичок, умінь та власних якостей.

Відповідно до мети і гіпотези дослідження були визначені наступні завдання:

1. Провести аналіз теоретичних підходів до визначення сутності понять “мотивація досягнення”, “самооцінка”, “рефлексія”, “рефлексивне оцінювання”.

2. Розглянути погляди сучасних дослідників на проблему самооцінки та особливостей функціонування її процесуального показника (рефлексивного оцінювання) у віковому аспекті.

3. Дослідити особливості розвитку і взаємозв'язку мотивації досягнення, самооцінки та рефлексивного оцінювання молодших школярів.

4. Розробити та апробувати систему роботи, спрямовану на формування мотивації досягнення молодшого школяра через розвиток рефлексивного оцінювання, визначити її ефективність.

Теоретико-методологічну основу дисертаційного дослідження склали: принцип системного підходу в психології (Б.Г.Ананьєв, Л.С.Виготський, Б.Ф.Ломов, О.В.Скрипченко); положення про “зону найближчого розвитку” (Л.С.Виготський); психологічний принцип єдності свідомості, самосвідомості й діяльності (Л.С.Виготський, Г.С.Костюк, О.М.Леонт'єв, С.Л.Рубінштейн, П.Р.Чамата); теоретичні положення стосовно механізмів розвитку мотиваційно-потребової сфери особистості (В.К.Віллонас, О.М.Леонт'єв), рефлексії як одного з механізмів самосвідомості особистості (М.Й.Борисhevський, Н.І.Пов'якель, В.А.Семиченко та інші); теоретичні положення про сутність особистості, закономірності її становлення та розвитку (І.Д.Бех, Л.С.Виготський, Г.С.Костюк).

У дослідженні було використано комплекс методів: теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, систематизація), за допомогою яких проведено системно-структурний аналіз і систематизація літературних джерел, узагальнення теоретичних та практичних даних з досліджуваної проблеми, що дало можливість визначити стан її розробленості; емпіричні (психолого-педагогічний експеримент, спостереження за поведінкою досліджуваних у звичайних та спеціально створюваних експериментальних ситуаціях, бесіда, інтерв'ю, опитувальники, тестування, аналіз продуктів діяльності молодшого школяра, метод експертної оцінки), на основі яких проведено діагностику мотивації досягнення, самооцінки і рефлексивного оцінювання учнів початкових класів. Для обробки та інтерпретації отриманих даних проводилися кількісний та якісний порівняльний аналізи, використовувалися методи математичної статистики.

Відповідно до поставлених завдань дослідження проводилось у декілька етапів і тривало з 1999 по 2004 рр.

На першому (пошуковому) етапі (1999-2000рр.) вивчався стан розробленості проблеми дослідження у зарубіжній та вітчизняній психології, формулювалися та уточнювалися мета, завдання та гіпотеза дослідження, розроблено і обґрунтовано програму констатуючого експерименту, проведено пілотажну апробацію підібраного комплексу методик для їх проведення.

Під час дослідно-експериментального етапу (2000 – 2003 рр.) проводилися експериментальна перевірка гіпотези, для чого діагностувалися мотивація досягнення, самооцінка і рефлексивне оцінювання молодших школярів за допомогою батареї методик, була розроблена і апробована авторська система роботи з розвитку рефлексивного оцінювання як засобу формування мотивації досягнення, аналізувалися результати її ефективності шляхом використання засобів математичної обробки кількісних результатів досліджуваної проблеми та поєднання її з якісним аналізом.

На узагальнюючому етапі (2003-2004рр.) здійснювалися опис і інтерпретація результатів експериментальної роботи, їх зіставлення з гіпотезою дослідження, проводилося оформлення отриманих результатів у вигляді написання тексту кандидатської дисертації.

База дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі загальноосвітніх шкіл №№ 7, 53 м.Миколаєва, № 10 м.Ізмаїла. Всього дослідженням було охоплено 162 учні початкових класів.

Наукова новизна і теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше розкривається механізм формування мотивації досягнення у молодших школярів через розвиток рефлексивного оцінювання на рівні перспективних можливостей; поглиблюються уявлення про взаємозв'язок самооцінки та мотивації досягнення; дістало подальший розвиток вивчення особливостей її прояву в учнів початкових класів.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що розроблена і апробована система роботи, спрямована на розвиток рефлексивного оцінювання, що виступає важливим чинником формування мотивації досягнення, може бути використана вчителями початкових класів і шкільними психологами. Теоретичні висновки дослідження можуть бути включені до теми "Психологія молодшого школяра" у курсі вікової психології.

Особистий внесок автора полягає у створенні концепції дослідження, теоретичному обґрунтуванні його основних ідей і положень, розробці програми організації навчально-виховного процесу та соціально-психологічного тренінгу, які забезпечують розвиток рефлексивного оцінювання на рівні потенційних можливостей та підвищення мотивації досягнення; у створенні науково-методичних рекомендацій та матеріалів на допомогу педагогам-практикам. У спільній публікації використані результати експериментального дослідження автора дисертації.

Вірогідність та надійність наукових результатів забезпечується методологічним обґрунтуванням вихідних положень; комплексним використанням методів діагностики, адекватних предмету, меті і завданням дослідження; репрезентативністю вибірки досліджуваних; цілісною організацією дослідження; належною обробкою кількісних та якісних даних отриманого експериментального матеріалу.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Результати дослідження обговорювались та отримали схвалення на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Українська еліта та її роль у державотворенні” (Київ, 2000), Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів і молоді “Актуальні проблеми психологічної служби в системі освіти” (Херсон, 2001), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Технології неперервної освіти: проблеми, досвід, перспективи розвитку (Миколаїв, 2002), VI Костюковських читаннях “Психологія у XXI столітті: перспективи розвитку” (Київ, 2003). Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри психології та звітних наукових конференціях кафедр НПУ імені М.П.Драгоманова (2000 – 2004 рр.).

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** у навчально-виховний процес початкових класів загальноосвітніх шкіл № 7 м. Миколаєва (довідка № 48 від 23 грудня 2003р.), № 53 м. Миколаєва (довідка № 57 від 2 лютого 2004р.), №10 м. Ізмаїла (довідка № 42 від 5 лютого 2004р.). Основні положення дисертації знайшли практичне втілення у лекційному курсі та на семінарських заняттях з предметів “Мотивація поведінки і діяльності людини” і “Проблеми психології важковиховуваних дітей” для студентів психологічного факультету Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського.

Публікації. Основні теоретичні положення дисертації, результати дослідження, висновки відображені у 10 публікаціях, серед яких 3 статті у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, матеріали конференцій, методичні рекомендації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 180 найменувань, з яких 18 іноземною мовою, та 6 додатків. Основний зміст роботи викладений на 187 сторінках. У дисертації вміщено 14 таблиць та 18 малюнків на 14 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об’єкт, предмет, мету, сформульовано гіпотезу та завдання, розкрито методологічні основи, методи дослідження, обґрунтовано його наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, наведено відомості щодо апробації й впровадження отриманих результатів.

У першому розділі “Стан проблеми та теоретичні передумови дослідження” висвітлюються результати вивчення досліджуваної проблеми у різних галузях психологічної науки; аналізуються основні поняття – “мотив”, “мотивація”, “мотивація досягнення”, “самооцінка”, “рефлексія”, “рефлексивне оцінювання”; розкриваються психолого-педагогічні та індивідуально-вікові закономірності розвитку мотивації досягнення в молодшому шкільному віці; обґрунтовується механізм її актуалізації шляхом розвитку рефлексивного оцінювання.

Вихідним моментом у вивченні досліджуваної проблеми є визначення співвідношення понять мотивації та мотиву. У нашому дослідженні, використовуючи поняття мотив, ми дотримуємось такого його формулювання – це спонукання, що пов’язане із задоволенням потреб, яким визначається спрямованість діяльності. Мотивація розуміється нами як динамічний процес цілеспрямованої активації індивіда, що містить у собі планування, організацію, контроль та оцінювання власної поведінки.

Учіння більшість дослідників розуміють як полімотивований процес, що спонукається одночасно багатьма мотивами (М.І.Алексєєва, Л.І.Божович, В.К.Вілонас, В.І.Ковальов, О.М.Леонтєв, А.К.Маркова, В.Ф.Моргун, О.В.Скрипченко). При цьому, якщо в зарубіжній психології головну увагу в останній час було спрямовано на вивчення широких соціальних форм мотивації, одним з основних видів якої є мотивація досягнення, то вітчизняні психологи основне зусилля зосередили на вивченні пізнавальної мотивації діяльності. Можливо, це є причиною того, що у вітчизняній психології проблемі мотивації досягнення було приділено менше уваги.

Теоретичний аналіз літературних джерел показав, що мотивація досягнення є динамічним процесом управління поведінкою, який включає компоненти, що спонукають, спрямовують, регулюють, підтримують, переключають та гальмують діяльність, спрямовану на реалізацію досягнення. Мотивація досягнення проявляється у постановці нових цілей, прагненні до успіху в діяльності і спрямовує поведінку людини на вибір важливих завдань, викликає бажання виконати їх на високому рівні майстерності (С.С.Занюк, М.Ш.Магомед-Емінов, А.К.Маркова, Н.А.Побірченко, Х.Хекхаузен).

В мотивації досягнення вчені виділяють дві різноспрямовані тенденції – мотив сподівання успіху, досягнення позитивного значущого результату й мотив страху невдачі, уникання негативного стану. Перша з них виражає впевненість у досягненні визначеної мети, друга ж пов’язана з тривожним побоюванням не зуміти її досягти, не виправдати очікувань.

Мотивування дії досягненням спонукається прогнозуванням визначеної мети та оцінюванням результатів своїх зусиль. Особистість виробляє ставлення до виникаючих у неї спонукань, імпульсів, потягів, співвідносить їх зі своїми можливостями; із зовнішніми вимогами та власними уявленнями про належне, з імовірністю успіху мотивованої дії. Механізмом, що погоджує вимоги індивіда до

себе з умовами зовнішнього середовища, виступає самооцінка (Л.І.Божович, Х.Хекхаузен).

В більшості вітчизняних робіт самооцінка розглядається як певний підсумок розвитку самосвідомості, що являє собою відносно стійкий його компонент, у якому закріплюються результати інтегративної роботи в сфері самопізнання й емоційно-ціннісного ставлення до себе (Б.Г.Ананьєв, І.Д.Бех, Л.І.Божович, М.Й.Боришевський, Л.В.Бороздіна, О.В.Захарова, І.С.Кон, В.В.Столін, П.Р.Чамата, І.І.Чеснокова). Більшість дослідників сходяться на думці, що у ході здійснення діяльності самооцінка виступає як найважливіший регулятор, свого роду “пусковий механізм” активності особистості, засіб саморегуляції. Таке саморегулювання стає можливим у зв'язку з тим, що самооцінка вклучається в структуру мотиваційної діяльності і поведінки особистості і тим самим забезпечується співвідношення суб'єктивних можливостей особистості з цілями й умовами діяльності.

Механізмом функціонування і розвитку самооцінки виступає рефлексивне оцінювання, завдяки якому людина оцінює в собі якості, що проявилися, і співвідносить їх з цілями, способами дії і результатами.

У дисертації рефлексивне оцінювання розглядається як процес усвідомленого співвіднесення своїх можливостей, дій і результату з наміченою метою. Воно дозволяє “побачити” цілі діяльності і поведінки з точки зору можливого успіху чи неуспіху. Рефлексивне оцінювання ґрунтується на свідомому погляді на себе та виникає внаслідок усвідомлення індивідом особистісних смислів (образів особистості, з якими ототожнює себе “Я”), своїх сутнісних ознак як засад власної діяльності, тобто тісно пов'язане з поняттям особистісної рефлексії. Поширеним для досліджень, предметом яких є вивчення особистісного аспекту рефлексії, є розуміння рефлексії як процесу осмислення особистісних змістів (психічних образів, з якими ототожнює себе “Я”), що обумовлює їх зміни і породжує новоутворення особистості (І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, О.В.Захарова, О.Л.Кононко, М.Ю.Кулюткін, А.Р.Петруліте, І.І.Чеснокова тощо).

Отже, рефлексивне оцінювання дозволяє критично ставитися до себе та своєї діяльності, робить людину суб'єктом власної активності, сприяє усвідомленню індивідом цілей своєї життєдіяльності і засобів, необхідних для досягнення цих цілей, тобто обумовлює формування мотивації досягнення.

При розгляді онтогенетичного розвитку дитини дослідники відзначають, що передумови розвитку самосвідомості, рефлексивного оцінювання та самооцінки формуються на ранніх етапах життя людини (Б.Г.Ананьєв, І.Д.Бех, Л.І.Божович, В.В.Давидов, О.В.Захарова, О.Кононко, В.І.Слободчиков).

Найбільш сприятливі умови для розвитку рефлексивного оцінювання виникають у період кризи семи років, коли з'являється усвідомлене орієнтування у власних переживаннях (І.Д.Бех, О.В.Захарова, О.Л.Кононко, В.І.Слободчиков). У молодшому шкільному віці зміни рефлексивного оцінювання відбуваються у

напрямку поглиблення дитиною свого “Я” з посиленням диференціації та інтеграції окремих сторін психічного світу.

Своєчасний розвиток рефлексивного оцінювання буде відбуватися за умов оптимальної реалізації цієї здатності в навчальному процесі на рівні перспективних можливостей учня, тобто в його “зоні найближчого розвитку”.

Отже, входження дитини в нову ситуацію психологічного буття – в учбову діяльність – стимулює виникнення рефлексивного оцінювання, що створює підставу для появи справжньої самооцінки. Своєчасний розвиток здатності до рефлексивного оцінювання ставить учня в умови відповідальності за досягнення мети, вибір адекватних дій; в умови, в яких необхідно співвідносити свої можливості з наміченою метою і подальшою програмою дій, тобто обумовлює розвиток мотивації досягнення.

У другому розділі “Експериментальне дослідження особливостей рефлексивного оцінювання у взаємозв’язку з мотивацією досягнення молодших школярів” розкрито методичні засади вивчення мотивації досягнення, самооцінки та рефлексивного оцінювання в учнів початкових класів, проаналізовано конкретні методики виявлення цих процесів; здійснено також кількісний і якісний аналіз результатів констатуючого експерименту щодо вікових особливостей їх прояву у молодших школярів.

За допомогою взаємодоповнюючих методик було проведено дослідження вікових особливостей проявів мотивації досягнення, самооцінки та рефлексивного оцінювання в учнів початкової школи, зокрема, мотивації досягнення – за допомогою методики “Тематичний аперцептивний тест” Х.Хекхаузена та методики зіткнення мотивів; самооцінки – за допомогою методики самооцінних шкал, методики Ж.Ніколса, тестів “Незавершені речення”, “Неіснуюча тварина”; рефлексивного оцінювання – за допомогою учнівських самозвітів, контент-аналізу експериментальної бесіди

Вивчення мотивації досягнення виявило наступні особливості:

- учіння молодших школярів детермінується системою мотивів, зокрема, мотивом прагнення до успіху і мотивом уникнення невдачі: перший з них виражає впевненість у досягненні визначеної мети, другий пов’язаний з тривожним побоюванням не зуміти її досягти, не виправдати очікувань;

- в залежності від сили вираженості мотиву прагнення до успіху і мотиву уникнення невдачі у молодших школярів виявляються три рівні розвитку мотивації досягнення (високий, середній, низький);

- високий рівень мотивації досягнення було зафіксовано у п’ятій частини другокласників (21,0 %); такі досліджувані відрізнялися усвідомленням необхідності знань, особистою відповідальністю за досягнення мети; в учінні вони прагнули до досягнення цілей, виявляли сумнінність при виконанні завдань, адекватно оцінювали свої здібності та можливості, для оцінювання характерним було те, що вони бачили, чим зумовлені успіхи чи невдачі;

– близько половини досліджуваних (53,1 %) показали середній рівень мотивації досягнення, що проявлялося в прагненні переборювати труднощі при виконанні значущих завдань, у виявленні сумлінного ставлення до учіння; однак мотиви досягнення були частіше ситуативні, нестійкі; для певної частини молодших школярів з середнім рівнем мотивації досягнення характерною була невпевненість у визначених цілях, побоювання складних, важкодоступних цілей;

– у четвертій частині учнів початкових класів (25,9 %) в учбовій діяльності виявився низький рівень мотивації досягнення, про що свідчило домінування у досліджуваних страху невдачі, невпевненості у своїх силах; учіння у таких учнів частіше викликало негативні емоції, вони не намагалися розкрити свої можливості в учбовій діяльності.

Отримані дані свідчать про необхідність цілеспрямованої роботи з актуалізації мотивації досягнення в учбовій діяльності молодших школярів, впливаючи на необхідні механізми, з яких важливими, на нашу думку, виступають самооцінка та рефлексивне оцінювання.

Результати вивчення самооцінки в учнів початкових класів показали її відмінності у молодших школярів з різними рівнями мотивації досягнення:

– у досліджуваних з високим рівнем мотивації досягнення виявилася переважно адекватна самооцінка (79,4 %). Такі учні добре знають свої можливості й тому впевнені у своїх силах, можуть прогнозувати власні дії – що вийде, що ні. Спостереження за досліджуваними цієї категорії показало, що вони активні на уроках, прагнуть досягти успіхів у навчанні, не “пасують” перед труднощами, намагаються їх переборювати;

– у дітей з середнім рівнем мотивації досягнення виявилася явна тенденція оцінювати себе неадекватно з тенденцією до завищення. Так, лише у 21,0 % цих досліджуваних виявилася адекватна самооцінка. Знання про себе в них менш самостійне, вони не розуміють своїх здібностей і можливостей, тому частіше помиляються у прогнозуванні. Причини своїх невдач діти часто пояснюють несприятливими обставинами.

– в учнів з низьким рівнем мотивації досягнення самооцінка неадекватна, завищена (52,4 %) чи занижена (35,7 %). Нагромадження тільки негативного досвіду зовнішніх оцінок приводить учнів з низькою мотивацією досягнення до повної невпевненості у собі: вони вже не вважають себе здібними ні на що, проявляють тривожність, бояться вчителя, чекають неуспіху, не проявляють ініціативу, самостійність, вчать з великим напруженням.

Співставлення рівнів мотивації досягнення і рівнів розвитку рефлексивного оцінювання показало, що між цими явищами існує тісний позитивний кореляційний зв'язок:

– низький рівень рефлексивного оцінювання позитивно корелює з низьким рівнем мотивації досягнення ($r = 0,69$, $p < 0,01$). У 73,8 % досліджуваних з низьким рівнем мотивації досягнення спостерігається низький рівень сформованості

здатності до рефлексивного оцінювання, до усвідомленого визначення своїх якостей, вчинків, що в цілому приводить до зниження ефективності учбової діяльності. Актуалізація рефлексивної здатності відбувається лише на рівні актуального розвитку, учні не розуміють причинної залежності між особистісними якостями і результатами учіння.

– у 55,9 % досліджуваних з високим рівнем мотивації досягнення виявлений високий рівень рефлексивного оцінювання ($r = 0,57$, $p < 0,01$). Самоописи цієї групи школярів відрізнялись неоднозначністю, складністю суджень. Учні обов'язково виділяли в собі як позитивні, так й негативні якості; виявляли розуміння неоднозначності своїх зовнішніх проявів та внутрішніх відчуттів, усвідомлювали свої якості як детермінанти успіхів чи невдач.

Отже, результати констатуючого експерименту показали, що самооцінка є значущим чинником розвитку мотивації досягнення. Висока адекватна самооцінка породжує впевненість у собі, у своїх силах і можливостях. Відносно високий рівень рефлексивного оцінювання виникає внаслідок актуалізації цієї здатності на рівні “зони найближчого розвитку”, що дозволяє учням оцінити досягнення визначених цілей з перспективи можливих успіхів чи невдач, викликати бажання ставити цілі удосконалення себе і покращення успіхів у навчанні, виявляти більш адекватну самооцінку, підвищувати мотивацію досягнення.

Це підтвердило припущення про те, що підвищити мотивацію досягнення у молодших школярів можна через розвиток у них умінь рефлексивно оцінювати себе, актуалізуючи цю здатність у навчальному процесі на рівні “зони найближчого розвитку”.

У третьому розділі “Формування здатності до рефлексивного оцінювання і мотивації досягнення молодших школярів” визначено мету, завдання, принципи формуючого експерименту, подано зміст та основні напрями роботи з розвитку рефлексивного оцінювання, що виступає чинником мотивації досягнення; представлені результати впровадження авторської програми.

Метою формуючого експерименту було створення умов вироблення вмій рефлексивного оцінювання у навчальному процесі, орієнтуючись на зону найближчого розвитку, що будуть сприяти підвищенню рівня мотивації досягнення учнів початкових класів.

Відповідно до поставленої мети нами були визначені і реалізовані основні принципи побудови формуючого експерименту:

- принцип наступності етапів і завдань формуючого експерименту, що обумовлені закономірностями розвитку самосвідомості особистості (від пізнання і оцінювання інших до самопізнання та самооцінювання і тоді до усвідомлення необхідності саморозвитку, бажання та прагнення до самовдосконалення);

- принцип проблематизації в організації діяльності та розвитку свідомості, що дозволяє активізувати рефлексивні процеси;

- принцип відповідності змісту експерименту особливостям розвитку самосвідомості молодших школярів;

- принцип цілісності розвитку, згідно з яким розвиток рефлексивного оцінювання відбувається не ізольовано, а підвищуватиме рівні розвитку мотивації досягнення, обумовлюючи, таким чином, загальний розвиток особистості молодших школярів;

- принцип орієнтації на “індивідуальні відносні норми”, який забезпечує оцінку діяльності учня відносно минулих досягнень і підкріплення зрушень, навіть якщо вони незначні;

- принцип особистісно-орієнтованого навчання, який визначає пріоритет індивідуальності, самоцінності, самобутності дитини як активного носія суб'єктного досвіду;

- принцип розвивального навчання, що визначає особливу активність учителя, спрямовану на учня як суб'єкта особистої діяльності.

Реалізація завдань формуючого експерименту передбачала створення відповідних умов:

- 1) забезпечення в навчальному процесі поступового переведення молодших школярів з виявлення здатності до рефлексивного оцінювання на актуальному рівні в “зону найближчого розвитку”;

- 2) розширення кола знань учнів початкових класів про інших людей, про їх зовнішні, психологічні, діяльнісні та поведінкові відмінності;

- 3) сприяння утворенню цілісних образів інших людей і свого власного у єдності вад і чеснот, залежності від них результатів діяльності та поведінки;

- 4) забезпечення усвідомлення молодшими школярами зв'язку між особистісними якостями і результатами діяльності, поведінки, причин успіхів та невдач;

- 5) організація такої діяльності, яка буде забезпечувати свідоме, активне оволодіння прийомами рефлексивного аналізу, осмислення, переосмислення та оцінювання детермінант власної поведінки і діяльності;

- 6) активізація усвідомлення дітьми потреб у самопізнанні і саморозвитку, котрі викликають прагнення до удосконалення своїх знань, умінь, навичок та якостей.

Теоретичне обґрунтування мети, завдань і принципів формуючого експерименту дозволило нам розробити та апробувати систему роботи з розвитку рефлексивного оцінювання у молодших школярів, реалізація якої відбувалась в наступних напрямках: система оцінних ставлень до іншої людини, система рефлексивно-оцінних ставлень до власної особистості, прагнення до самовдосконалення.

Перший напрям ставив своїм завданням розширення і ускладнення молодшими школярами знань про індивідуальні особливості інших людей, зокрема різних аспектів їх “Я”, усвідомлення цінності і унікальності оточуючих.

Другий напрям передбачав поглиблення пізнання дитиною свого “Я” з посиленням диференціації та інтеграції окремих сторін психіки, розвиток у дитини емоційно-оцінного ставлення до себе, усвідомлення засад своїх дій у навчальному процесі та власних вчинків.

Третій напрям сприяв усвідомленню дитиною можливостей власного особистісного розвитку, виникненню прагнення та бажання до саморозвитку.

Робота за кожним з цих напрямків здійснювалась паралельно і проходила в декілька етапів.

I етап (пізнавальний). Метою першого етапу експерименту було усвідомлення молодшими школярами різних аспектів власного “Я-образу” на основі пізнання індивідуальних особливостей інших людей та співвіднесення себе з ними. Виходячи з онтогенетичного принципу розвитку, розвиток рефлексивного оцінювання відбувався головним чином у взаєминах з однолітками, товаришами по навчанню, і дорослими, що оточували її, шляхом інтеріоризації їх оцінних суджень. Завдяки цьому в учнів виникали нові компоненти та характеристики “Я-образу”, що, в свою чергу, призводило до усвідомлення та оцінювання молодшими школярами власних здібностей і можливостей.

У навчальному процесі на уроках з читання, математики, української мови, природознавства, малювання через цілеспрямоване розширення кола знань про фізичне, емоційне, інтелектуальне в образі людини актуалізували в учнів різні аспекти власного “Я – образу”.

Мета II етапу експерименту (диференційно-оцінного) – усвідомлення та оцінювання дітьми позитивних та негативних рис в інших людях і в самих себе, інтеграція і прийняття цілісного образу “Я”. На уроках з різних предметів учили учнів шляхом рефлексивних операцій зіставлення, інтерпретації, реконструкції усвідомлено розрізнити та оцінювати позитивні і негативні властивості інших і власні, підводили дітей до висновку, що позитивне і негативне у людині є складниками “Я – образу”, викликали бажання змінити себе на краще.

На третьому етапі (поведінковому) діти на основі прочитаних оповідань вчилися виділяти і розуміти зв'язок між діями, їх результатами та складом характеру людей. Поступово готували учнів до розуміння засад своїх дій, результатів учіння та зв'язку їх з особистісними якостями, розвивали рефлексивні уміння пов'язувати виникаючі особистісні якості з мотивами і цілями учіння, викликали бажання ставити цілі удосконалити себе, способи своїх дій, результатів та шукати шляхи їх досягнення.

Експериментальна навчально-виховна робота проводилася з 34 учнями 3-“З” класу середньої загальноосвітньої школи № 53 м. Миколаєва з вересня 2001 року по травень 2002 року і включала такі форми роботи: 1) спеціальна організація навчання молодших школярів з використанням методів рефлексивного аналізу і синтезу, осмислення, переосмислення та оцінювання діяльності учіння, змістів власної свідомості; 2) активне соціально-психологічне навчання (заняття

проводились у трьох підгрупах по 11 – 12 учнів в кожній). Контрольний клас включав 32 учні 3-“Ж” класу цієї школи.

Цикл тренінгових занять з розвитку рефлексивного оцінювання був спрямований на розширення сфери самосвідомості (поглиблення знань про себе, усвідомлення засад власної поведінки, процесу і результатів власної діяльності). Згідно загальної логіки формуючого експерименту для учнів молодших класів була складена розвивально-корекційна програма, вибрані теми, кількість і послідовність занять.

Для розв'язання завдань розвивально-корекційної групової роботи були використані когнітивні, активні та діяльнісні способи розвитку рефлексивного оцінювання молодших школярів. Перевага надавалася тим завданням, виконання яких спонукало дітей до активної роботи думки в плані самоаналізу дій, вчинків, ставлень, переживань, станів, оцінок. При цьому стимулювалися будь-які прояви суб'єктивної активності дітей, що сприяло виробленню у них внутрішнього погляду на самих себе та своє оточення, розвитку здатності самовизначатися.

Завдання сприяли розвитку рефлексивного оцінювання молодших школярів; розширенню їх позитивних уявлень про себе; зростанню віри в себе і свої можливості; розвитку здатності до самоствердження; формуванню мотивації досягнення.

Дослідження ефективності розробленої програми цілеспрямованої роботи з розвитку рефлексивного оцінювання з метою актуалізації мотивації досягнення молодших школярів виявило наступне.

У контрольному класі розподіл рівнів розвитку рефлексивного оцінювання від констатуючого до контрольного зрізів практично не змінився. В експериментальному класі співвідношення рівнів рефлексивного оцінювання до та після формуючого експерименту виявилось таким: школярів наприкінці третього року навчання, здатних відносно усвідомлено визначати власні внутрішні переживання стало 38,2 %, а було – 14,7 % ($t=2,8622$, $p<0,05$), значно зменшилась кількість дітей, з низьким рівнем розвитку рефлексивного оцінювання: до експерименту таких дітей було – 38,2 %, а стало – 20,5 % ($t=2,1306$, $p<0,05$).

Порівняльний аналіз співвідношення учнів з адекватною самооцінкою в експериментальному класі до і після формуючого експерименту показав значні зрушення в реалістичності самооцінок молодших школярів. Суттєво збільшилася питома вага третьокласників із адекватною самооцінкою (з 32,4 % на початку експерименту до 61,7 % по його закінченні, $t=2,6112$, $p<0,05$), знизилась кількість дітей з неадекватною самооцінкою: завищеною (17,7 % на кінець експерименту порівняно з 41,2 % на початку) і заниженою (20,6 % і 26,5 % відповідно).

Динаміка рівнів мотивації досягнення в контрольному і експериментальному класах представлена в табл. 1.

Порівняльна характеристика рівнів мотивації досягнення
учнів початкових класів до і після формуючого експерименту

Класи Рівні МД	Контрольний				Експериментальний			
	до експер.		Після експер.		до експер.		після експер.	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Високий	7	21,9	7	21,9	7	20,6	14	41,2
Середній	17	53,1	18	56,2	18	52,9	16	47,1
Низький	8	25	7	21,9	9	26,5	4	11,7

Аналіз даних, отриманих в експериментальному класі, показує, що відбулося зростання кількості дітей з високим рівнем мотивації досягнення, тобто тих досліджуваних, у яких домінує тенденція “надія на успіх”. Якщо на початку експерименту їх було 20,6 %, то після проведення формуючого експерименту їх стало 41,2 % ($t=2,3242$, $p<0,05$); значно зменшилась кількість дітей з вираженою тенденцією “страх неуспіху” з 26,5 % до 11,7 % ($t=2,1364$, $p<0,05$). Ці факти свідчать про те, що у школярів експериментальних класів відбулися істотні зміни в мотивації досягнення високого та низького рівнів.

В контрольному класі, як це видно з таблиці, відбулися незначні зміни: наприкінці експерименту кількість учнів з низьким рівнем розвитку мотивації досягнення зменшилась (різниця становить 3,1%), а прояв високого рівня не зазнав змін взагалі.

Отже, отримані результати підтвердили висунуту гіпотезу та дозволили зробити загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У роботі наведені теоретичне узагальнення та новий підхід до вирішення проблеми формування мотивації досягнення молодших школярів, який полягає у розкритті механізмів її формування та створенні програми навчально-виховного впливу на підвищення мотивації досягнення через розвиток рефлексивного оцінювання.

1. Зусилля практиків та науковців сьогодні спрямовані на дослідження певних організаційних форм та змістовних компонентів навчання, за яких відбувається посилення мотивації учіння. Приниження ролі мотивації досягнення істотно звужує можливості оптимізації навчально-виховного процесу і розвитку особистості учнів.

2. Мотивація досягнення є динамічним процесом керування поведінкою, який включає фактори, що спонукають, спрямовують, регулюють, підтримують, переключають та призупиняють діяльність, спрямовану на реалізацію досягнення.

3. Важливим механізмом прояву мотиву досягнення у молодшому шкільному віці є самооцінка як один з складників самосвідомості, певний підсумок розвитку самосвідомості, у якому закріплюються результати інтегративної роботи в сфері самопізнання й емоційно-ціннісного ставлення до себе. Від самооцінки залежить потреба дитини співвідносити власні можливості з метою досягнення нею самою поставлених цілей.

4. Процесуальною характеристикою самооцінки, найважливішим механізмом самооцінної діяльності виступає рефлексивне оцінювання. Саме завдяки рефлексивному оцінюванню людина осмислює свої спонуки, виробляє до них ставлення, співвідносить їх зі своїми можливостями, з цілями, способами діяльності та її результатами.

Своєчасна актуалізація рефлексивного оцінювання на рівні “зони найближчого розвитку” ставить учня в умови відповідальності за досягнення мети, вибір адекватних дій; в умови, в яких необхідно співвідносити свої можливості з наміченою метою і подальшою програмою дій, тобто обумовлює розвиток мотивації досягнення.

5. Індивідуальні особливості мотивації досягнення пов'язані з домінуванням в учінні молодших школярів мотиву прагнення до успіху, який виражає впевненість у досягненні визначеної мети, або мотиву уникнення невдачі, що виражає тривожне побоювання не зуміти досягнути поставленої мети, не виправдати очікувань. З урахуванням виявлених індивідуальних особливостей мотивації досягнення в учнів початкових класів було виділено три рівні мотивації досягнення: високий, середній та низький.

Група учнів з високим рівнем мотивації досягнення складає п'яту частину досліджуваних. Їх відрізняє наполегливість у досягненні поставлених цілей, усвідомлення необхідності знань, особиста відповідальність за досягнення мети.

Близько половини молодших школярів проявляють середній рівень мотивації досягнення. Вони намагаються досягати мети в навчальній діяльності, відрізняються сумлінним ставленням до учіння; при виконанні значущих для них завдань прагнуть переборювати труднощі, однак мотиви досягнення ще нестійкі, часто ситуативні.

Четверта частина молодших школярів показали низький рівень мотивації досягнення. Такі досліджувані малоініціативні, ненаполегливі, невпевнені у своїх силах, для них характерними є нерішучість і страх наслідків неуспіху, уникнення відповідальних завдань.

6. Мотивація досягнення пов'язана з самооцінкою. Вироблення внутрішніх основ для самооцінки, зокрема, розвиток її процесуальної сторони – рефлексивного оцінювання, забезпечує адекватність самооцінки, що сприяє своєчасному розвитку мотивації досягнення. У досліджуваних з низьким рівнем мотивації досягнення спостерігається низький рівень сформованості здатності до рефлексивного

оцінювання своїх якостей, вчинків, що в цілому приводить до зниження ефективності учіння.

7. Формування мотивації досягнення можливе через розвиток рефлексивного оцінювання та зростання адекватності самооцінки, працюючи з учнями в навчальному процесі над цією здатністю в зоні найближчого розвитку.

Дотримання принципів системності та наступності етапів дослідження, відповідності змісту експерименту віковим особливостям розвитку самосвідомості молодших школярів, проблемності і цілісності, міцного закріплення досвіду в організації діяльності та розвитку свідомості учнів початкових класів забезпечувалось поєднанням різних форм роботи: спеціальної організації навчання молодших школярів з використанням методів рефлексивного аналізу, осмислення, переосмислення та оцінювання діяльності учіння, особистісних якостей партнерів по взаємодії, змістів власної свідомості; занять в групі тренінгу, які сприяли поглибленню знань молодших школярів про себе, усвідомленню та співвіднесенню причин власної поведінки, процесу і результатів власної діяльності.

8. Розвиток рефлексивного оцінювання учнів початкових класів можливий в декількох напрямках (вироблення системи оцінних ставлень до іншої людини, системи рефлексивно-оцінних ставлень до власної особистості, прагнення до самовдосконалення) і має проходити певну послідовність етапів (пізнавальний, диференційно-оцінний, поведінковий), що забезпечує переведення учнів з актуального рівня виявлення цієї здатності у зону найближчого розвитку, показником якої є розуміння внутрішніх причин власної діяльності і поведінки.

Перший напрямок реалізує усвідомлення молодшими школярами індивідуальних особливостей інших людей, зокрема різних аспектів їх "Я"; диференціацію чеснот і вад інших людей, усвідомлення і прийняття інтегрованого образу людини; розуміння зв'язку поведінки, діяльності інших людей з особливостями їх характеру.

Другий напрямок передбачає поглиблення пізнання дитиною свого "Я" з посиленням диференціації та інтеграції окремих сторін психіки, розвиток у дитини емоційно-оцінного ставлення до себе, усвідомлення засад власних вчинків.

Третій спрямований на усвідомлення дитиною можливостей власного особистісного розвитку, забезпечує появу потреби в саморозвитку, спонукає до цілеспрямованої зміни себе, до самореалізації.

За результатами дослідження розроблено методичні рекомендації для практичних психологів та вчителів початкових класів, які сприяють розвитку рефлексивного оцінювання, підвищенню в учнів початкових класів мотивації досягнення та дозволяють оптимізувати навчально-виховний процес. В рекомендаціях спрямовується увага вчителів і психологів на зміст і особливості мотивації досягнення, самооцінки та рефлексивного оцінювання в учнів початкової школи; розкрито механізм формування мотивації досягнення, який спрямований на розвиток рефлексивного оцінювання молодших школярів.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблеми. Воно відкриває перспективу щодо вивчення інших чинників мотивації досягнення, зокрема рівня домагань та каузальної атрибуції, подальшої розробки технологій розвитку мотивації досягнення у мікросоціумі "школа - родина".

Зміст дисертації відображено у таких публікаціях автора:

1. Бабаян Ю.О. Взаємозв'язок самооцінки з мотивацією досягнення молодших школярів // Психологія: Зб. наук. праць НПУ імені М.П.Драгоманова. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 1999. – Вип. 3(6). – С.161 – 167.

2. Бабаян Ю.О. Рівні мотивації досягнення молодших школярів// Психологія: Зб. наук. праць НПУ імені М.П.Драгоманова. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2000. – Вип. 11. – С.247 – 252.

3. Бабаян Ю.О. Формування мотивації досягнення молодшого школяра через розвиток рефлексивного оцінювання// Актуальні проблеми психології. – Т.1.: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія: Зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д., Карамушки Л.М. – К.: Міленіум, 2003. – 4.10. – С. 64 – 67.

4. Бабаян Ю.О. Розвиток рефлексивного оцінювання як чинника мотивації досягнення молодших школярів // Психологія у ХХІ столітті: перспективи розвитку: Матеріали VI Костюковських читань. – Т.1. – К.: Міленіум, 2003. – с. 45 – 49.

5. Бабаян Ю.О. Мотивація досягнення як внутрішній детермінант соціальної активності особистості // Українська еліта та її роль у державотворенні. Збірник статей до Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Київ, 2000. – С. 151 – 156.

6. Бабаян Ю.О. Мотивація успіху і мотивація уникнення невдачі // Актуальні проблеми психологічної служби в системі освіти. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молоді. – Херсон, 2001. – С.8 – 11.

7. Бабаян Ю.О. Методи формування самооцінки молодшого школяра // Технології неперервної освіти: проблеми, досвід, перспективи розвитку. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Миколаїв, 2002. – С.231 – 232.

8. Бабаян Ю.О. Формування пізнавального інтересу молодшого школяра // Освітні технології у школі та вузі. Збірник статей до Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Миколаїв, 1999. – С. 67 – 70.

9. Бабаян Ю.О. Психологічні умови і шляхи формування мотивації досягнення молодших школярів // Методичні рекомендації для вчителів початкових класів і практичних психологів. – Миколаїв, 2004. – 43 с.

10. Бабаян Ю.О., Лисянська Т.М. Формування соціальної цінності школяра // Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2002. – С.9 –13 (авторська концепція дослідження).

Бабаян Ю.О. Розвиток рефлексивного оцінювання як чинника мотивації досягнення молодших школярів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2004.

Дисертація присвячена проблемі підвищення мотивації досягнення учнів початкових класів через активізацію рефлексивних механізмів. Проаналізовано науково-теоретичні концепції та підходи до вивчення проблеми мотивації досягнення, самооцінки та рефлексивного оцінювання у зарубіжній та вітчизняній психології, розкриті вікові та індивідуальні особливості прояву цих процесів в молодшому шкільному віці, виявлений зв'язок мотивації досягнення з самооцінкою і рефлексивним оцінюванням. Розроблено та апробовано систему роботи з розвитку рефлексивного оцінювання у молодших школярів з метою підвищення у них рівнів мотивації досягнення.

Результати дисертації можуть використовуватися шкільними психологами при проведенні корекційних занять та вчителями початкових класів у навчальному процесі.

Ключові слова: мотив, мотивація, мотивація досягнення, самооцінка, рефлексія, рефлексивне оцінювання.

Бабаян Ю.А. Развитие рефлексивного оценивания как фактора мотивации достижения младших школьников. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2004.

Диссертация посвящена проблеме повышения мотивации достижения у младших школьников через активизацию у них рефлексивных механизмов.

Проанализированы научно-теоретические концепции и подходы к изучению проблемы мотивации достижения, самооценки и рефлексивного оценивания в зарубежной и отечественной психологии. На основе анализа научной литературы обосновывается актуальность темы исследования, формируются главные концептуальные положения относительно изучения психологических особенностей мотивации достижения младших школьников, условий и путей ее повышения.

Мотивация достижения рассматривается как динамический процесс управления поведением, включающий компоненты, которые побуждают, направляют, регулируют, поддерживают, переключают и прекращают деятельность, направленную на реализацию достижения. Мотивация достижения проявляется в общем стремлении к улучшению во всех сферах деятельности, к достижению высоких результатов. В структуру мотивации достижения входят

противоречивом взаимодействии. Ведущими механизмами развития мотивации достижения в младшем школьном возрасте являются самооценка и ее процессуальный показатель – рефлексивное оценивание.

Теоретический анализ проблемы рефлексивного оценивания позволяет рассматривать его как процесс осознанного соотнесения индивидом своих возможностей, действий и результата деятельности с поставленной целью. Рефлексивное оценивание тесно связано с понятиями рефлексии и самооценки и показывает вектор интеграции этих процессов.

Предпосылки развития рефлексивного оценивания формируются на ранних этапах жизни человека. Наиболее благоприятные условия для развития рефлексивного оценивания возникают в период кризиса семи лет, когда появляется осознанное ориентирование в собственных переживаниях. В младшем школьном возрасте изменение рефлексивного оценивания происходит в направлении углубления ребенком своего «Я» с усилением дифференциации и интеграции отдельных сторон психического мира. Своевременное развитие рефлексивного оценивания будет происходить при условии актуализации этой способности в «зоне ближайшего развития» младшего школьника.

В работе излагаются результаты экспериментального исследования психологических особенностей мотивации достижения учеников начальных классов, их самооценки и рефлексивного оценивания, определены уровни проявления названных конструктов у детей младшего школьного возраста. Количественный и качественный анализ результатов констатирующего эксперимента выявил преобладание у младших школьников среднего и низкого уровней мотивации достижения, которые коррелируют с неадекватной самооценкой и низким уровнем развития рефлексивного оценивания. Полученные результаты обусловили необходимость психологического влияния на развитие рефлексивного оценивания у детей младшего школьного возраста с целью повышения у них уровня развития мотивации достижения.

В исследовании излагается теоретически обоснованная система работы по развитию рефлексивного оценивания у учащихся начальных классов: излагаются цель, задачи, принципы, этапы и направления психологической работы; характеризуются психологические упражнения разработанной и апробированной развивающей программы, которая была реализована в экспериментальном классе на уроках и в группе тренинга. Выделены следующие условия развития рефлексивного оценивания в младшем школьном возрасте: активизация осознания младшими школьниками своих собственных личностных характеристик на основе познания индивидуальных особенностей других людей; углубление ребенком познания своего «Я» с усилением дифференциации и интеграции отдельных сторон психики; развитие навыков рефлексивного анализа, осмысления, переосмысления и оценивания детерминант собственного поведения, процесса и результатов своей деятельности.

Развитие рефлексивного оценивания учеников начальных классов возможно в нескольких направлениях (выработка системы оценочных отношений к другому человеку, системы рефлексивно-оценочных отношений к самому себе, стремление к самосовершенствованию) и должно проходить определенную последовательность этапов (от познания и оценивания других к самопознанию и рефлексивному оцениванию и тогда к осознанию возможности и необходимости саморазвития, стремления к самосовершенствованию, что выражается в желании самостоятельно ставить цели, искать пути и средства их реализации).

Анализ результатов экспериментального исследования, проведенного с использованием методов математической статистики, выявил позитивные изменения в уровнях развития рефлексивного оценивания у младших школьников, адекватности их самооценки, что отразилось на динамике мотивации достижения в экспериментальной группе в отличие от контрольной.

На основе результатов проведенного исследования разработаны методические рекомендации для учителей начальных классов и практических психологов, которые помогают оптимизировать учебно-воспитательный процесс в начальной школе.

Ключевые слова: мотив, мотивация, мотивация достижения, самооценка, рефлексия, рефлексивное оценивание.

Babayan Y.O. Development of reflexive appreciation as factor of achievement motivation of junior schoolchildren. – Manuscript.

The dissertation for obtaining a scientific degree of the candidate of Psychological Sciences on specialty 19.00.07 – pedagogical and developmental psychology. – M.P. Dragomanova National Pedagogical University, Kiev, 2004.

The dissertation is devoted to rising the achievement motivation of junior schoolchildren through development of reflexive appreciation.

The analysis of scientific – theoretical conception and approaches to the investigation of achievement motivation and reflection is given in the work, age peculiarities of their manifestation are shown. It was found the correlation between the achievement motivation and the self – appreciation, reflexive appreciation. The psychological model of development of reflexive appreciation of junior schoolchildren as the necessary condition of rising the achievement motivation is developed and approbated. On the basis of the results of the investigation of the model introduction its effectiveness is proved.

The results of dissertation can be useful as psychological support for the school psychologists and for teachers during the training process.

Key words: motive, motivation, achievement motivation, self – appreciation, reflexion, reflexive appreciation.

Поверніть книгу не пізніше зазначеного терміну

ООО «Трансфер». Т. 50 000. 2004 р.

Підписано до друку 10. 09. 2004р. Формат 60×90/16.

Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № 119.

“АВТОРЕФЕРАТ”

01034, м.Київ-34, пров. Георгіївський, 2, оф. 29.

т. 578-04-14, 294-71-27.

